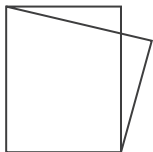

Moralsk stress som daginstitutionelt fænomen – en begyndende indkredsning

Maja Plum, lektor, Professionshøjskolen Absalon; Eva Pallesen, post.doc., Syddansk Universitet; Lene S.K. Schmidt, docent, Professionshøjskolen Absalon & Martin Gylling, lektor, Professionshøjskolen Absalon

Studier inden for politi, ældrepleje, hospitalsvæsen og skoleverden peger på moralsk stress som (noget af) forklaringen på den aktuelle rekrutterings- og fastholdelseskrise i velfærdsprofessionerne. Moralsk stress betegner den belastning, der opstår, når arbejdets rammer spænder ben for at udleve det, man fagprofessionelt vurderer, er det rigtige at gøre, og hvor oplevelser af svigt og magtesløshed er involveret. På baggrund af et igangværende studie søger vi i denne artikel at forstå moralsk stress som fænomen i en daginstitutionel kontekst. Vi argumenterer for, at moralsk stress som daginstitutionelt fænomen må medtænke rammevilkårene som mere end blot rammer, men noget, der væver sig sammen med og ind i de professionelles oplevelser og følelser af at være faglig. Fra en

følelssociologisk indgangsvinkel viser vi, hvordan forskellige moralske imperativer og følelsesmæssige krav trækker i pædagoger og pædagogiske ledere og spænder dem ud i forskellige ambivalenser.

Introduktion
Den aktuelle rekrutterings- og fastholdelseskrise i de store velfærdsprofessioner har øget interessen for fænomener som udbrændthed, omsorgstræthed og moralsk stress (Netterstrøm & Milsted, 2022; Sohn Jensen, 2023; Sparre et al., 2023; Steen Pedersen, 2021; Olesen Gylling et al., 2023). For hvad er det egentlig, der får professionelle til at blive syge i stor stil? Og hvordan kan det være, at så mange oplever meningsløshed og overvejer at forlade deres fag?

Moralsk stress som daginstitutionelt fænomen – en begyndende indkredsning

Når vi henviser til følelser, så taler vi ikke om det som biologiske eller psykologiske indre sansninger.

Moralsk stress betegner den belastning, der opstår, når arbejdets rammer spænder ben for at udleve det, man fagprofessionelt vurderer, er det rigtige at gøre. Moralsk stress involverer herved fagligt-etiske dilemmaer, der ikke alene står uforløst, men af den fagprofessionelle opleves som en overtrædelse eller en form for svigt i forhold til egne faglige forpligtelser og værdier. Og hvor den fagprofessionelle oplever sig magtesløs i forhold til at ændre på tingenes tilstand (Batho & Pitton, 2018; Campbell et al., 2016; Hamric & Epstein, 2017). Mens moralsk stress har fået stor bevågenhed inden for sygepleje (Hamric & Epstein, 2017; Lamiani et al., 2017) og senest er forskningsmæssigt belyst i forhold til politi, ældreområdet og folkeskoleområdet (Olesen Gylling et al., 2023), er det ikke undersøgt empirisk i en daginstitu-

tionskontekst. Det søger vi at belyse med et igangværende forskningsstudie (Plum et al., in press).

I denne artikel stammer empirien fra den tidlige fase af dette studie. To workshops med 45 pædagoger og pædagogiske ledere fra i alt 27 daginstitutioner er afsæt for vores indkredsning af, hvordan moralsk stress kan forstås i en daginstitutionel kontekst. Et centralt omdrejningspunkt i forhold til begrebet om moralsk stress er oplevelser knyttet til fagidentiteten, hvorfor det konkrete fag og dets kendetegn må forstås som afgørende for, hvordan moralsk stress tager sig ud.

I det følgende går vi i første omgang tættere på begrebet moralsk stress og dets opblomstring inden for de senere år.

Herefter har vi fokus på pædagogen som velfærdsprofessionel og de ændringer, der er sket med denne rolle relateret til ændringer i statens måder at styre på. Ud fra følelssociologiske perspektiver drøfter vi to kendetegn ved det pædagogiske arbejde i daginstitutioner, nemlig hhv. en dobbelttydig følelsesdimension og det kollektive som karakteristika ved arbejdet.

Moralsk stress, hvad er det?
Stress er en folkesygdom, siges det, og tallene for, hvor mange danskere der oplever sig stressede, er stigende (Sundhedsstyrelsen, 2022, s. 40). Oversigter over stress opgjort på fag viser, at pædagoger udgør den gruppe af offentligt ansatte, hvor der er størst stigning i oplevelsen af stress (Netterstrøm & Milsted, 2022, s. 88). I medicinsk

forstand er stress dog ikke en sygdom, men langvarig stress kan føre til forskellige typer af sygdomme, herunder den belastningsreaktion, der betegnes som udbændthed (Sundhedsstyrelsen, 2022). Studier i arbejdsmiljø udforsker stress som en belastningstilstand, der bunder i en uligevægt mellem de krav, individet står over for, og de ressourcer, han eller hun har til rådighed (Kingston & Andersen, 2019).

Inden for stressforskningen synes der imidlertid de senere år at være sket en bevægelse, hvor denne forståelse ikke helt rækker eller tilbyder nok forklaringskraft i forhold til de psykiske arbejdsmiljøproblemer, der kendetegner et moderne arbejdsliv. Begreber som 'skam' (Steen Pedersen, 2021), 'krænkelser af selvet' (Sørensen, 2008) og betydningen af 'mening' (Hein, 2023) dukker op som tæt relateret til stress. Der er tale om perspektiver, som fremhæver selvoplevelsen som helt central i forhold til stress: Hvem er jeg? Kan jeg genkendes som et fuldgyldigt medlem af et arbejdsfællesskab? Har det, jeg laver, en værdi, der rækker ud over mig selv? Det er perspektiver, der fremfor alene at se individet som et, der har en vis mængde ressourcer, der støder imod eksterne krav, i stedet søger at forstå, hvorledes vores oplevelse af, hvad vi kan, hvad vi gør, og hvem vi er rent fagligt, hele tiden må ses i sammenhæng med den sociale kontekst. Selvom det ikke udgør en del af stressforskningen, kan det øgede fokus på 'forråelse' (Birkmose, 2023) og 'psykologisk tryghed' (Edmondson, 2023) forstås som en del af samme tendens. Tendensen er en opmærksomhed på, at vores fagidentitet – oplevelsen af, hvem vi er som professionelle – kan skabes, skrumpe og styrkes afhængigt af de

sociale og strukturelle forhold, hvorunder den udleveres.

Som del af denne tendens er sket en opblomstring af begrebet moralsk stress mere generelt og i særdeleshed i forhold til forskning, der retter sig mod arbejdet inden for de store velfærdsområder (Ekman, 2022; Hein, 2023; Sparre et al., 2023; Olesen Gylling et al., 2023). Moralsk stress er en oversættelse af det engelske 'moral distress', der som begreb opstod inden for sygeplejeforskningen i 1980'erne. Her henviste det til det, der sker: "når man ved, hvad der er det rigtige at gøre, men institutionelle barrierer gør det næsten umuligt at udøve den rigtige handling." (Jameton, 1984, s. 6, egen oversættelse). Siden er begrebet videreudviklet inden for dette vidensfelt. Et dansk studie om moralsk stress inden for politi, folkeskole og ældrepleje tager udgangspunkt i disse videreudviklinger (Olesen Gylling et al., 2023). Her påpeges det, at stress for så vidt er misvisende i den danske oversættelse. Distress betyder, at man er foruroliget, bekymret eller plaget. Og moralsk stress kan som sådan ikke forstås som en tilstand af belastning eller som sygdom. Olesen Gylling, Gylling og Vaaben argumenterer for, at moralsk stress må forstås som situationer:

"[...] hvor den fagprofessionelle oplever bekymringer og ubehag, fordi vedkommende må gå på kompromis med sine værdier og derfor ikke kan leve op til det samfunds- og borgeransvar, vedkommende har valgt sit fag for at påtage sig" (Olesen Gylling et al., s. 26).

Pointen er imidlertid, at mens enkeltstående tilfælde kan give anledning til etiske refleksioner over egne handlinger, og som sådan ikke er farlige, så inde-

bærer tilbagevendende hændelser af denne karakter en følelsesmæssig belastning i form af svigt, skyld og skam. Over tid kan det netop true ens moralske integritet som fagprofessionel og til sidst ende i sygdom eller i, at man forlader sit fag (Olesen Gylling et al., 2023).

To udviklinger af begrebet moralsk stress står centralt i Olesen Gylling, Gylling og Vaabens arbejde. Nemlig dels en opmærksomhed mod oplevelsen af svigt i forhold til *nogle*. Dvs. der er ikke alene tale om at gå på kompromis med faglige standarder, men om at svigte et samfundsansvar eller konkrete borgere. En udvikling af begrebet, der er knyttet tæt til pointen om, at offentligt ansatte må forstås som public service-motiverede, dvs. de arbejder for at gøre en forskel for nogle (Olesen Gylling et al., s. 21ff.). Dels en opmærksomhed mod det følelsesmæssige aspekt i moralsk stress, der knyttes tæt til kropslige vibrationer. Det handler om, hvordan noget trækker i en, at man bliver tung i kroppen eller andre konkrete udtryk for, at noget føles forkeret, som svigt, at gå på kompromis eller angerfuldt (Olesen Gylling et al., 2023).

I vores artikel er det denne forståelse af moralsk stress, der er vores afsæt, dog med en stærkere understregning af en følelsessociologisk optik. Vestlige samfund trækker historisk set på et modsætningsforhold mellem rationalitet (fornuft) og følelser (irrationalitet), som har præget videnskab, institutioner og mennesker siden de første filosoffer frem til i dag (Glavind & Jacobsen, 2017). Det rationelle forbindes i den sammenhæng med det offentlige og professionelle liv, mens følelserne anskues som noget, der hører den private sfære til. Følelsessociologien udfordrer og nuancerer en

Hvor juristen er sat til at følge landets love, og lægen sat til at redde liv, så er udviklingen af 'gode liv' en langt mindre stabil størrelse.

sådan kategorisering og viser, hvordan udvisningen af 'rigtige' følelser og det kontinuerlige arbejde med at forstå og bearbejde egne følelsesimpulser udgør et omdrejningspunkt i den professionelles liv (Hochschild, 2012; Illouz, 2008). På denne måde kan en følelsessociologisk optik hjælpe os med at få øje på de dimensioner af faglighed, der ikke alene handler om viden og uddannelse, men om de faglige værdier, der er knyttet til udvisningen af bestemte slags følelser, samt de oplevelser af 'overtrædelse' og 'forkerthed', der kan være forbundet med eget arbejde som pædagog. Det betyder, at når vi henviser til følelser, så taler vi ikke om det som biologiske eller psykologiske indre sansninger, der knytter sig til den enkeltes historie eller vores evolutionshistorie. Vi udforsker følelser som kropslige rørelser, der ikke lader sig adskille fra de sociale interaktioner og kulturelle normer, hvorigennem de opstår og tager form (Bo & Jacobsen, 2017).

Moralsk stress er ikke undersøgt i en daginstitutionel kontekst i dansk sammenhæng. Rasmus Willigs (2017) studier om umyndiggørelse er baseret på bl.a. interview med pædagoger og rejser problematikker om rammer for arbejdet og oplevelsen af afmagt. Men relativt få studier beskæftiger sig med pædagogers psykiske arbejdsmiljø i daginstitutioner: Et tidligere studie sætter fokus på sammenhængen mellem arbejdet med inklusion og psykisk arbejdsmiljø (Albertsen et al., 2015), mens et nyere studie undersøger sammenhænge mellem pædagogers trivsel og børns trivsel (Lind, 2019). Hertil kommer undersøgelser og udviklinger, der søger at arbejde med pædagogers egenomsorg i forhold til stress og følelsesmæssig udmattelse (Petersen, 2021; Sohn Jensen, 2023). I det følgende funderes vores analyser i empiri fra to halvdags workshops med i alt 45 pædagoger og pædagogiske ledere fra 27 daginstitutioner. Vi tematiserede moralsk stress som en overordnet for-

ståelse på workshops via korte oplæg, oplæsning af noveller og rammesatte drøftelser, ligesom deltagerne skubbede til de rammer med deres oplevelser og tanker. Der er taget feltnoter, og alt lyd blev optaget og senere tematisk udskrevet. Vores formål med disse to workshops var ikke en udtømmende udforskning af moralsk stress, men en begyndende indkredsning af, hvordan det som fænomen kan forstås i en daginstitutionel kontekst. Heriblandt hvilke dimensioner vi skulle have øje for i det videre feltarbejde i to daginstitutioner. Det er en sådan indkredsning, vi i det følgende vil belyse.

Forandringer i den velfærdsstatslige logik
Forandringerne i måden at styre den offentlige sektor, og ikke mindst konsekvenserne heraf, er blevet analyseret i talrige studier. På daginstitutionsområdet kan forandringerne forstås som en bevægelse, hvor indholdet i det pædago-

Hvordan pædagoger kan tabe ansigt (miste legitimitet), hvis de ikke lever op til fagets mangetydige moralske orienteringspunkter.

giske arbejde er blevet stadig mere interessant som politisk og styringsmæssigt fænomen, hvorfor adskillige forvaltningsmæssige tiltag siden slut 90'erne har rettet sig mod at kvalitetsudvikle det pædagogiske arbejde gennem forskellige former for dokumentation og evalueringer, ofte præget af målrationelle forståelser af det pædagogiske fag (Plum, 2014; Schmidt, 2014; Togsverd, 2015). I begge de to workshops med pædagogerne og de pædagogiske ledere tog de disse forandringer op som et tema. Følgende er fra den ene workshop:

Pædagog: "Ja altså nu har jeg været pædagog i 28 år eller noget, og når jeg tænker på, hvordan det egentlig bare handlede om at komme ind ad døren og sådan. Nå men vi vil gerne bage boller, eller vi vil gerne dit eller dat – det er godt vejr, skal vi ikke gå i skoven? Altså den der *fuldstændige* umiddelbarhed." En anden pædagog stemmer i: "Ja!" Den første pædagog fortsætter: "Hvad har vi lyst til, hvad brænder vi for i dag? [...]"

Men altså i dag, man kan jo ikke slå en prut den forkerte vej, uden at man skal have den dokumenteret – og hvorfor gør du det? Og det er ved at tage livet af mig, at det skal være sådan med små børn, altså, det er ikke i orden." En tredje pædagog: "Det er blevet voldsomt, altså". Den første pædagog: "Ja, og jeg er alene pædagog på stuen – det er mig, der skal sikre sig, at alle børn har det godt, det er *mig*, der skal tjekke, at børns øjne ser glade ud, det er mig, der skal lave alle de der forbandede sprogvurderinger og ressourcevurderinger og whatever you name it. Det er mig. Altså". (Workshop).

Pædagogen udtrykker her en længsel efter en umiddelbarhed, som genkendes af de andre, der sidder i gruppen. Man kan forstå udsagnene som modstand mod en udefrakommende styring, hvor alting skal målsættes og dokumenteres, dvs. som udtryk for en fagprofessionel grænsedragning, hvor andre ikke skal blande sig i det, man laver. Men udsagnene kan også læses som udtryk for et

savn: At pædagogen her synes at have mistet noget i relationen mellem hende og børnene, når hun ikke kan bruge det 'drive', der opstår i mødet med børnene om morgenen ("hvad brænder vi for", "når man kommer ind ad døren"). Og tabet af dette 'noget' hviler på hende som et tungt ansvar (jf. "det er *mig*"). I relation til begrebet om moralsk stress peger udsagnene i retning af de to forhold, der ligger i definitionen heraf. Nemlig for det første, at der er følelser i form af ubehag (det er "voldsomt, altså" og "ved at tage livet af mig", de "forbandede" tiltag), som knytter sig til at gå på kompromis med nogle faglige værdier (det umiddelbare ved at bage boller, gå i skoven, gøre det der er energi i denne dag). For det andet, at de følelser, der er knyttet til det voldsomme og forbandede, peger i retning af noget, der "ikke [er] i orden" i forhold til nogle andre, nemlig "små børn". Empiriuddraget viser umiddelbart nogle klassiske tegn ved moralsk stress i form af et følelsesmæssigt ubehag knyttet til at måtte gå på

kompromis med egne faglige værdier over for en borgergruppe. Og dette står netop ikke til at ændre: Vurderingerne skal laves, aktiviteter skal målsættes og fremlægges, dokumentationen skal opgøres, og flere pædagoger hænger ikke på træerne. Der er med andre ord tale om en situation, hvor pædagogen oplever sig magtesløs. Og dog ansvarlig.

Det kan være nemt at forfalde til at se empiriuddraget som bevis for kolde hænders jerngreb om varme (pædagog)hjerter, dvs. som udtryk for en oprindelig faglighed, der er blevet underlagt et statsligt styringsregime. Med udgangspunkt i Brantes professionsteori argumenterer Jan Thorhauge Fredriksen (2019) imidlertid for, at man må forstå velfærdsprofessionerne som nogle, der, i modsætning til de klassiske professioner (læger, jurister, ingeniører mv.), er født i og af velfærdsstaten. Sagt anderledes, der er ingen oprindelighed uden om statslig styring at vende tilbage til. Idehistorisk kan man anfægte en sådan forståelse, i og med at store børnehavepædagogiske tænkere, såsom Fröbel og Montessori, blev en del af de videns-strømninger, der florerede blandt danske børnehavepionerer i overgangen til det tyvende århundrede og frem; ligesom de første konkrete institutioner (asyler og børnehaver) samt den første uddannelse til småbørnslærere indtog form i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet (Bayer & Kristensen, 2015; Plum 2024). Thorhauges analyser er ikke en underkendelse af denne historiske dimension, men en pointering af, at pædagogen, som andre velfærdsprofessionelle, først med udbygningen af velfærdsstaten får et egentligt statsligt mandat, der giver dem den formelle autoritet (og heri muligheder for professionsmæssige grænsedragninger)

til at praktisere. Thorhauge viser således, hvordan velfærdsprofessionerne tager form som del af efterkrigstidens udbygning af en velfærdsstat, der skal skabe 'gode liv' – en ambition, der vel at mærke kan ses som forlængelse af det børnehavepædagogiske projekt (Plum 2024). Pædagogens autoritet er altså på den ene side indlemmet i statens ambition om at tage vare på og udvikle børn ind i 'gode liv', men på den anden side (og som en indbygget del heraf) sat til at kontrollere og afrette dét, der falder uden for et fremherskende ideal om, hvad det gode er. Vores pointe er i denne sammenhæng, at hvor juristen er sat til at følge landets love, og lægen sat til at redde liv, så er udviklingen af 'gode liv' en langt mindre stabil størrelse. Hvad der samfundsmæssigt gør sig gældende som 'rigtige' eller 'gode' måder at være menneske og leve et liv på er foranderligt, og sådanne forandringer afspejles ikke alene i politikker, men også i de måder, hvorpå staten styrer (Hultqvist 2004). I det, der kan forstås som statens udvikling til konkurrencestat – en statsform, hvor styring centrerer sig om at generere afkast, der skal sikre nationen i den globale konkurrence (Pedersen, 2016) – sker der en forskydning i selve måden, staten styrer, men heri også en forskydning i forhold til, hvad der styres efter, dvs. hvad det 'gode liv', som børn skal udvikles ind i, er for noget. Der udvikles en intensivering af styringens mikrofysik (i empiriuddraget: sprogvurderinger, ressourcevurderinger og dokumentation), der netop skal sikre udviklingen (afkast) af det humane potentiale. Og som en indbygget del af disse mikrostyringer ligger en forandring i, hvad det 'gode liv' er. Eksempelvis som barn at kunne bestemte ord og fonetiske udtalelser i en særlig alder (jf. sprogvurdering) eller at vurderes i forhold til en

række forskellige kompetenceområder og deres progression (jf. ressourcevurdering). Der er tale om en værdimæssig forandring, der ikke er udtryk for et decideret skifte, men mere en nyorientering, hvor noget får større vægt. En sådan nyorientering lader sig næppe indfange entydigt, men kan ses som forskydninger, hvor udvikling og læring rettet mod fremtidig skolegang og arbejdsliv får en større rolle end de mere velfærdsstatlige pædagogiske idealer, der har med social lighed, omsorg og det umiddelbare levede børneliv at gøre. Og som det ses i empiriuddraget, kan sådanne værdimæssige forskydninger indebære pædagogiske oplevelser af længsel, savn, harme og afmægtighed.

I dette lys kan man forstå moralsk stress på daginstitutionsområdet som noget, der ikke alene handler om, at rammerne spænder ben for at udleve det, man ved, er moralsk rigtigt at gøre (jf. Jametons definition), men at de værdier, man praktiserer sit fag ud fra, hører en anden statsform til. Altså er det ikke alene en kamp mellem institutionelle rammer og moral, men en kamp om at finde fodfæste i en skiftende moral for, hvad der udgør et godt børneliv og det gode liv på sigt. Og hvordan man som pædagog skal arbejde for at fremme det.

Men hverken værdierne eller følelserne knyttet til udfoldelsen af faget er entydige. Til forskel fra det første empiriuddrag er der i begge workshop pædagoger, som taler det fornemmeste ved pædagogisk arbejde frem som noget, der relaterer sig til det, der i uddraget omtales som "forbandet". En pædagogisk leder siger, da hun skal forklare, hvordan faglighed ser ud:

Som sådan kan rammerne ikke adskilles fra den moralske etos, der subtilt antager nye former og binder sig ind i fagligheden på nye ambivalente måder.

”Jeg havde en plan, da jeg kom. Jeg går forsætligt ind ad døren. Jeg havde forventet det her, og så skete der det her, det blev jeg virkelig optaget af. Fremfor, det var skide hyggeligt.” En anden leder supplerer med, at det handler om ”at blive fagligt skarpe”, og til det bruger de dansk psykologisk udviklingsbeskrivelse [et dokumentationsredskab, red.]. (Workshop).

Vi ser her, hvordan dels faglig skarphed sættes lig dokumentationsredskaber (dvs. ikke som forhindringer eller ”forbandede”), dels at faglighed tales frem som det modsatte af en umiddelbarhed. Det pædagogiske ’drive’, følelsen af fremdrift og faglig optagethed, er her knyttet til at have et forsæt, noget, der kan fortolkes som at have et mål og at kunne evaluere på, om man kom i mål, eller hvorfor man ikke gjorde. I den forstand er den faglige etos en anden end i det første uddrag – den indebærer en anden tidslogik, herunder vigtigheden af systematisk

forbedring og progression. En tidslogik, der er indlejret i konkurrencestatens måder at styre på. En anden måde at forstå udsagnet: ”Jeg havde forventet det her, og så skete det her, det blev jeg virkelig optaget af” er at se det som en anden type fortolkning af umiddelbarheden i relationen til børnene, dvs. se det som en fastholdelse af den faglige værdi, der ligger i at stå i en åbenhed over for det, der viser sig i samspillet med børn. Fra et følelsessociologisk perspektiv kan man forstå det som ikke alene vores forskellige læsninger, men som udtryk for at pædagoger praktiserer deres fag i en samfundsmæssig kontekst, der ikke er entydig, men hvori forskellige (nogle gange modsatrettede) krav, værdier og fortolkninger eksisterer og følelsesmæssigt ’hiver’ i de involverede på forskellige måder. Sagt anderledes, at pædagoger – qua professionens relation til staten – står i et landskab af såvel ældre som nyere moralske orienteringspunkter, når staten transformeres. Og at et sådant

landskab af moralske orienteringspunkter dels producerer følelsesmæssige idealer om, hvordan man ’bør’ føle som faglig pædagog, dels producerer forskellige følelsesmæssige ambivalenser hos den enkelte pædagog, der søger at leve og praktisere en faglighed.

Følelser som del af det pædagogiske arbejde
Det pædagogiske arbejde handler på mange måder om at arbejde med følelser. Pædagoger forventes at kunne følelsesregulere børn, få dem til at tale om og forstå egne og andres følelser som en del af det at gøre dem ’sociale’ (Andersen, 2018; Gilliam et al., 2012). Til dette arbejde forventes pædagogen at bruge sig selv. En pædagog fra workshoppen taler eksempelvis om sig selv som et ”kropsligt instrument”, der afstemmer sig i forhold til de små signaler, der udsendes. Pædagogen skal altså på den ene side fungere som en klangbund af følelsesmæssig afstemning, men på den

anden side bliver det tydeligt i begge workshops, at pædagoger ikke må føle for meget eller føle på ’forkerte’ måder. En pædagogisk leder fortæller eksempelvis om medarbejdere, der kommer til hende med bekymringer om, hvordan et barn har det i forhold til ting, der foregår i hjemmet; hertil siger hun, at så længe der ikke er tale om en underretning, så må man ”ikke tage det på sig”. En anden leder supplerer og siger, ”Ja, man skal være menneske på nogle områder, men man skal være fag-faglige på andre.” Det menneskelige, der ellers afkræves som en del af fagligheden, kan på denne måde stille sig hindrende i vejen for det, der her betegnes som fag-fagligt, nemlig en vurdering af, om barnet i forhold til opsatte kriterier falder under en juridisk bekymring. Denne dualisme mellem det faglige eller professionelle og det følelsesmæssige går igen, når en pædagog i anden sammenhæng siger, at hun som professionel kan være i tvivl om, ”hvor meget jeg skal føle?”

Igennem de to workshops kan vi således identificere en dobbelthed omkring dette følelsesmæssige arbejde, der synes at bølge frem og tilbage. På den ene side følelseskulturer knyttet til kropslige reaktioner og oplevelsen af ikke at løse sine opgaver forsvarligt. Reaktioner, som man typisk forventes at gemme væk, eller som står i vejen. Som en leder siger: ”Jeg er begyndt at sige, at det [højt sygefravær, manglende ressourcer] er desværre et vilkår. Jeg er begyndt at presse det væk fra mig.” På den anden side, hvis man lukker ned for følelser, ikke hengiver sig til opgaven (børnene), så tilsiger normen for denne type arbejde, at man bør finde noget andet at lave. Som en pædagog formulerer det:

”Der kan være rigtig mange årsager [til at kulturen bliver hård i en institution], men vi har stadig selv ansvar for, om vi har lyst til at ændre det syn. Særligt med det job vi har, der har med mennesker at gøre. Så er vi nødt til at lave noget andet, hvis ikke man har lyst til at ændre det.” (Workshop).

På paradoksalt vis bliver arbejdets menneskelige karakter både noget, der afkræver særlige former for ”ansvar” og ”lyst til at ændre”, dvs. det afkræver en følelsesmæssig indstilling af åbenhed og villighed. Omvendt kræver det at kunne indstille sig på, acceptere og ikke gøre vrøvl over det, der ”desværre er et vilkår.” Dvs. det kræver at kunne lukke ned, acceptere status quo og leve med, at dele af opgaven ikke gøres, som man mener, at den burde. En leder taler om det som en teknokratisk forandringsfælde. Hun siger:

”Men der er ingen tvivl om, at man kan få det så usandsynligt dårligt over, at forældrene, børnene og medarbejdere har det rigtigt dårligt over, at de føler sig pressede. Forældrene på baggrund af, at de måske ikke får den fornødne hjælp til deres barn, børn, fordi de er pressede i deres dagligdag, og det bare kan være hårdt at være barn i den givne situation. Og så er der pædagogerne, som synes, det er hårdt at se på. Og så sidder lederen der i sidste ende og siger ’ja, det er et vilkår’. Det er meget karikeret, men vi sidder i den teknokratiske forandringsfælde. Det er sgu svært at være i.” (Workshop).

Vi er her fremme ved centrale elementer i, hvad der sker, når moralsk stress ikke alene er situationel, men udvikler sig som en vedvarende tilstand i en social

og kulturel kontekst. Nemlig oplevelsen af magtesløshed – af på den ene side at stå med ansvaret og på den anden side ikke kunne leve op til de forventninger, der er indlejret i arbejdet (hvad enten de i konkret form kommer fra børn, forældre, lovgivning eller en selv som fagperson).

Ud fra et følelsessociologisk ståsted kobler Thomas Scheff (1990) oplevelsen af at miste legitimitet til skam. Scheffs udgangspunkt er, at vi i det moderne, urbaniserede samfund mister nogle af de sociale bånd, der tidligere holdt vores sociale eksistens fast. Og at vi i vores løbende interaktioner med mennesker således har brug for en forsikring om vores egen sociale legitimitet. Det gør menneskeligt samspil til et skrøbeligt foretagende, hvor vi hele tiden er i risiko for at miste vores ret til at ’være nogen’ i det eksisterende fællesskab. Og den risiko er forbundet med skam: Vi skammer os over at tabe ansigt i en sådan grad, at vi hellere tilpasser os normer, som vi i andre sammenhænge ville anfægte, end at stå udstillet på måder, der kan illustrere en utilstrækkelighed inden for det gældende sociale fællesskab. Men ikke alene skammer vi os, skammen er i et moderne samfund så skamfuld, at vi løber fra den, dækker over den eller vender den udad som vrede. En sådan følelsessociologisk optik kan hjælpe til at forstå nogle af de dynamikker, der er på spil i moralsk stress blandt pædagoger. Set fra dette perspektiv fremtræder det, hvordan pædagoger kan tabe ansigt (miste legitimitet), hvis de ikke lever op til fagets mangetydige moralske orienteringspunkter om at ”være menneske” og ”faglig” med alle de forskellige værdi-tillæggelser, der – jf. transformationen i statslige styreformer – bor i en sådan faglighed. De føler sig

utilstrækkelige. Og i frygten for at blive afsløret i denne utilstrækkelighed bor følelsen af skam. Men omvendt må de dække over skammen ved at skubbe den væk fra sig som en følelsesmæssig distancering af ”et vilkår”, en irritation over krævende børn, forældre, der fylder for meget (som også går igen i vores materiale) eller ved at ’løbe’. Dvs. som en pædagog udtrykker det at tænke ”fuck, jeg skal finde mig et andet job!”

Det kollektive som særligt kendetegn for pædagogisk arbejde i daginstitutioner

Det emotionelle pres, som Scheff peger på som en del af en social interaktionel orden, bliver særligt centralt, når ens selvstændige arbejde er svært afgrænset fra kollektivet. Dette er netop tilfældet for det pædagogiske arbejde i daginstitutioner (Ahrenkiel, 2013; Lind, 2019; Monrad, 2012). I sit studie af det kollektive følelsesarbejde blandt pædagoger viser Merethe Monrad (2012), hvordan samarbejdet mellem pædagoger er helt centralt for den enkelte pædagogs oplevelse af arbejdsmæssig tilfredshed og følelsesmæssig trivsel. Det er det følelsesmæssige arbejde med børnene, som er meningsgivende for pædagogerne; og derfor er det også uenigheder i forhold til, hvordan man går til denne opgave, der kan tære på den enkelte.

Monrads beskrivelser af pædagoger, der får ondt i maven eller på andre måder oplever fysisk ubehag, når en kollega handler på måder over for børn, som han eller hun ikke kan stå inde for, er genkendelige i vores empiri. Eksempelvis fortæller en pædagog, at hun er kommet for at høre mere om moralsk stress, for hun arbejder sammen med en kollega, der for et år siden var ”en dygtig pædagog, men

som nu er så presset”, at hun tit tangerer at tale hårdt til børnene. Og det kan hun næsten ikke bære at være i. Pædagogen, der egentlig er bekymret for sin kollega, italesætter således en situation, hun selv er havnet i, der kan betragtes som moralsk stressende. Nemlig at hun synes, noget andet (end at tale hårdt til børn) er det moralsk rigtige at gøre; men at hun er forhindret i at udleve sin opfattelse af det moralsk rigtige ved fx at korrigere kollegaen, fordi hun herved vil udstille sin kollega og bryde, hvad der med Scheffs perspektiv kan forstås som den sociale interaktionelle orden, der tildeler dem begge legitimitet. Hun oplever sig med andre ord ansvarlig for den fælles pædagogiske indsats over for børnene, men samtidig magtesløs i forhold til at udleve sine faglige værdier.

På linje med Olesen Gylling, Gylling og Vaaben vil vi argumentere for, at moralsk stress i velfærdsfagene indebærer en oplevelse af svigt i forhold til nogle (borgeren/barnet), og at dette i daginstitutionel sammenhæng hænger uløseligt sammen med det kollegiale samarbejde. Opretholdelsen af en social interaktionel orden spiller her en afgørende rolle i form af et emotionelt pres i retning af ikke at bryde med normen og fratage andre legitimitet. Omvendt kan det at opretholde en norm, der bryder med ens faglige værdier, opleves som et svigt. Det kan stille pædagogen i en klassisk double bind-situation, hvori man er bundet af både det ene og det andet og dermed gør noget forkert (her forstået som taber legitimitet), ligegyldigt hvad man vælger.

Afrunding

Moralsk stress kan forstås som typer af kropsligt ubehag forbundet med at gå på kompromis med faglige værdier og

således svigte sin faglige forpligtelse over for nogle. Og at opleve sig magtesløs i forhold til at ændre på denne tingenes tilstand qua de rammer, man agerer under.

Ved at udforske moralsk stress som fænomen i en daginstitutionel kontekst har vi fundet, at (minimum) tre dimensioner er væsentlige at indtænke: For det første, at det, der oprindeligt (da begrebet opstod) blev forstået som ydre rammer for udøvelse af faglighed, på daginstitutionsfeltet snarere må forstås som et skifte i styreformer, der rører ved faglige forståelser af, hvad et godt børneliv er. Som sådan kan rammerne ikke adskilles fra den moralske etos, der subtilt antager nye former og binder sig ind i fagligheden på nye ambivalente måder. For det andet, at det pædagogiske arbejde indebærer dobbeltheder i sine moralske orienteringspunkter, der skaber rum for latente følelser af skam, som igen kan manifestere sig som irritation (”de krævende forældre” eller ”de urolige børn”), distancering (”det er bare et vilkår”) eller som deciderede sygdomsmeldinger eller exitstrategier i form af at finde et nyt job. For det tredje, at arbejdets kollektive karakter omfatter en moralsk forpligtelse på andres vegne, der nemt sætter den enkelte pædagog i en double bind-situation, hvor man enten kan opretholde den sociale orden og gå på kompromis med egne faglige værdier eller bryde den sociale orden gennem diskussioner med kollegaer, der kan indebære tab af egen legitimitet.

På linje med situationen i andre velfærdsprofessioner kan rekrutterings- og fastholdelseskrisen på daginstitutionsområdet ses gennem moralsk stress som prisme. I vores empiri ser vi også

mennesker, der bliver syge, som vil finde et nyt job eller ”aldrig anbefale det til andre”. Imidlertid har vi også søgt at vise, at begrebet ikke blot ukritisk kan bruges som generel forklaring på rekrut-

terings- og fastholdelsesproblemer, men at moralsk stress må forstås og videreudvikles ud fra den enkelte professions særlige kendetegn og kontekst, hvis vi skal forstå noget af det, der er på spil,

når de velfærdsprofessionelle vælger at gå eller aldrig at træde inden for døren.

REFERENCER

Ahrenkiel, A. (2013). *Daginstitutionen til hverdag: den upåagtede faglighed*. Frydenlund.

Albertsen, K., Limborg, H.J. & Kjær, B. (2015). *Inklusion mellem pædagogik og arbejdsmiljø, erfaringer og inspiration fra et forskningsprojekt*.

Andersen, P.Ø. (2018). *Følelser og pædagogik – i samfunds-teoretisk perspektiv*. Hans Reitzel.

Batho, D. & Pitton, C. (2018). *What Is Moral Distress? Experiences and Responses*.

Bayer, S. & Kristensen, J.E. (red.) (2015). *Pædagogprofessionens historie og aktualitet*. U Press.

Birkmose, Dorthe (2023). *Når gode mennesker handler ondt: mulige løsninger på et vildt problem*. Syddansk Universitetsforlag.

Bo, I.G. & Jacobsen, M.H. (2017). Følelser og sociologi – følelses-sociologiens ophav, udviklingsspor og anvendelsesmuligheder. I: I.G. Bo & M.H. Jacobsen (red.), *Følelsernes sociologi* (s. 15-54). Hans Reitzel.

Campbell, S.M., Ulrich, C.M. & Grady, C. (2016). A Broader Understanding of Moral Distress. *American Journal of Bioethics*, 16(12), 2-9. <https://doi.org/10.1080/15265161.2016.1239782>

Edmondson, A.C. (2023). *Den rigtige slags forkert: psykologisk tryghed og teorien om at fejle på den gode måde*. Dafolo.

Ekman, S. (2022). *Giftig gæld og udpint velfærd: om udpiningen af den offentlige sektor og gældens destruktive dynamik*. Hans Reitzel.

Gilliam, L., Gulløv, E., Bach, D. & Olwig, K.F. (2012). *Civiliserende institutioner: Om idealer og distinktioner i opdragelse*. Aarhus University Press.

Hamric, A.B. & Epstein, E.G. (2017). A Health System-wide Moral Distress Consultation Service: Development and Evaluation. *HEC Forum*, 29(2), 127-143. <https://doi.org/10.1007/s10730-016-9315-y>

Hein, H.H. (2023). *En giftig stresscocktail: når stress skyldes mangel på mening*. Hein.

Hochschild, A.R. (2012). *The managed heart: commercialization of human feeling*. University of California Press.

Hultqvist, K. (2004). The travelling State, the Nation, and the Subject of Education. I: B. Baker (red.), *Dangerous Coagulations? The Uses of Foucault in the Study of Education*. Peter Lang Publishing.

Illouz, E. (2008). *Saving the modern soul: therapy, emotions, and the culture of self-help*. University of California Press.

Jameton, A. (1984). *Nursing practice: the ethical issues*. Prentice-Hall.

Kingston, M. & Andersen, M.F. (2019). *Stop stress: håndbog for ledere*. Klim.

Lamiani, G., Borghi, L. & Argentero, P. (2017). When healthcare professionals cannot do the right thing: A systematic review of moral distress and its correlates. *Journal of Health Psychology*, 22(1), 51-67. <https://doi.org/10.1177/1359105315595120>

Lind, U. (2019). *Trivsel i daginstitutionens hverdagsliv: et spørgsmål om det kropslige, kollektive og konflikтуelle*. RUC.

Monrad, M. (2012). *Caring with coworkers*. Aalborg Universitet.

Netterstrøm, B. & Milsted, T. (2022). *Stress i professionsfagene: hvorfor rammer det så mange så hårdt, og hvad kan vi gøre ved det?* Pressto.

Olesen Gylling, K., Gylling, M. & Vaaben, N. (2023). *Med samvittigheden på arbejde – acceleration, moralsk stress og bedre koordination i velfærdsprofessionelt arbejde*.

Pedersen, O.K. (2016). *Konkurrencestaten*. Hans Reitzel.

Petersen, F.F. (2021). Hvordan oplever pædagoger professionel egenomsorg i institutionslivet? *Psyke & Logos*, 41, 177-194.

Plum, M. (2014). *Den pædagogiske faglighed i dokumentationens tidsalder: læreplaner, dokumentation og styring på daginstitutionsområdet*. Dafolo.

Plum, M. (2024). Legen som alternativ til en neoliberal læringsdagsorden? *Nordisk Tidsskrift for Pædagogikk & Kritik*, 10(5).

Plum, M., Schmidt, L.S.K, Gylling, M. & Pallesen, E. (in press). *Moralsk stress blandt pædagoger i daginstitutioner*.

Scheff, T.J. (1990). *Microsociology: discourse, emotion, and social structure*. University of Chicago Press.

Schmidt, L.S.K. (2014). *Sprogtest – når ord får betydning?* Københavns Universitet.

Sohn Jensen, A.-M. (2023). *Omsorgstræthed: syv forebyggende principper*. Akademisk.

Sparre, S.L., Winkler, A., Andersen, L.S. & Jensen, M.F. (2023). *Når arbejdet udmatter: En litteraturbaseret og kvalitativ undersøgelse af omsorgstræthed som fænomen i den danske ældrepleje*.

Steen Pedersen, P. (2021). *Stress og skam i arbejdslivet: en guide til fælles forebyggelse*. Samfundslitteratur.

Sundhedsstyrelsen (2022). *Danskernes sundhed – den nationale sundhedsprofil 2021*.

Sørensen, O.H. (2008). Stress som krænkelse af selvet – illegitime stressorer eller legitim ledelsesret. *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 10(4), 76-91. <https://doi.org/10.7146/tfa.v10i4.108736>

Thorhauge Frederiksen, J. (2019). *Den velfærdsprofessionelle: mellem omsorg, ansvar og kontrol*. Akademisk Forlag.

Togsverd, L. (2015). *Da kvaliteten kom til småbørnsinstitutionerne*. Roskilde Universitetscenter.

Willig, R. (2017). *Umyndiggørelse: et essay om kritikkens infrastruktur*. Hans Reitzel.